

İSTANBUL KADI SİCİLLERİNDE HEKİMLERİN MAHKEME KARARLARINA ETKİLERİ VE İLGİLİ MAHKEME KARARLARININ FIKHİ TEMELLERİ

İbrahim KARATAŞ*

Mehmet DİRİK**

ÖZ

İstanbul kadı sicilleri, Osmanlı döneminde kayıt altına alınan mahkeme kararlarını günümüze ulaştıran bir köprü görevi görmektedir. Bu kayıtlar; dönemin hukuk anlayışını, mahkeme süreçlerini, delillendirme yöntemlerini ve karar mekanizmalarını günümüze taşımaktadır. Bu sebeple, İstanbul kadı sicillerinde kayıt altına alınmış davalarda mahkeme süreçlerine etki eden; müddeilerin iddiaları, davalıların savunmaları ve mahkemelerin delil tercihleri oldukça önem arz etmektedir. Çalışmamızda evvela, İstanbul kadı sicillerinde kayıtlı bazı mahkeme kararları günümüz Türkçesine çevrilerek hakimlerin, müdahil oldukları duruşmalarda dava süreçlerine ve sonuçlarına etkilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Ardından mahkeme kararlarına etki ettiği düşünülen fıkhi temellendirmelere değinilmeye çalışılmıştır. Bu temellendirmeler genellikle Hanefi mezhebi merkezli yapılmıştır. Hekimlerin kadı sicillerinde geçen ve bu çalışmada değinilen; ehlihibre, bilirkişilik ve şahitlik yönlerine dair bazı araştırmalar mevcuttur. Ancak bu araştırmalarda fıkıh kitaplarına ve fıkhi terimlere atıflar yapılmasına rağmen ilgili atıflar genellikle Türkçe kaynaklarla sınırlı kalmış, meseleler klasik kaynaklara başvurularak fıkhi açıdan tahlil edilmemiştir. Bu çalışmada az da olsa bu açığın da kapatılması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Kadı Sicilleri, Hekim, Bilirkişilik, Mahkeme

THE INFLUENCE OF DOCTORS ON COURT DECISIONS IN THE ISTANBUL QADI REGISTERS AND THE FIQH FOUNDATIONS OF RELATED COURT DECISIONS

ABSTRACT

The Istanbul Qadi Registers serve as a bridge that brings the court decisions recorded during the Ottoman period to the present day. These records carry the legal understanding, the court processes, the methods of evidence, and the decision-making mechanisms of the era to the present day. Therefore, in the cases recorded in the Istanbul Qadi Registers, the claims of the plaintiffs, the defenses of the defendants, and the court's preference for evidence are of significant importance in influencing the course of legal proceedings. In this study, firstly, some court decisions recorded in the Istanbul Qadi Registers have been translated into modern Turkish, and an attempt has been made to identify the impact of the involvement of physicians in the trials on the legal processes and outcomes. Subsequently, the legal foundations that are believed to have influenced the court decisions have been discussed. These foundations are primarily based on the sources of Hanafi jurisprudence. While there are some studies on the roles of physicians in the qadi registefs, such as their involvement as experts, witnesses, or as members of the "ehlihibre" (expert panel), these studies often refer to Turkish sources for references to fiqh books and legal terms. However, the issues have not been analyzed from a fiqh perspective through classical fiqh sources. This study aims to address this gap, albeit in a limited capacity.

Keywords: Islamic Law, Istanbul Qadi Registries, Physician, Expert Witness, Court

* Doktora Öğrencisi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, PhD Student, İzmir Katip Çelebi University, Institute of Social Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, İzmir, Türkiye, ibrahim_karatas34@outlook.com, <https://orcid.org/0000-0003-4401-209X>, <https://ror.org/024nx4843> (Sorumlu Yazar)

** Prof. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Faculty of Theology, Department of Islamic Law, İzmir, Türkiye, mhmtdrk@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1581-7836>, <https://ror.org/024nx4843>.

Geliş Tarihi / Date of Submission : 05.02.2025

Kabul Tarihi / Date of Acceptance : 16.04.2025

Atıf / Citation: Karataş, İbrahim & Dirik, Mehmet. "İstanbul Kadı Sicillerinde Hekimlerin Mahkeme Kararlarına Etkileri ve İlgili Mahkeme Kararlarının Fıkhi Temelleri". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 61 (Haziran 2025), 76-89. <https://doi.org/10.21054/deuifd.1633542>.

Etik Beyan ve Çıkar Çatışması: Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

Telif Hakkı & Lisans: Yazar, dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Ethical Statement and Conflicts of Interest: The author declares that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study, all sources used were indicated in the bibliography, the study was not financially funded, and there is no conflict of interest.

Copyright & License: Author publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY 4.0

Giriş

Mahkemelerin karar alırken en büyük dayanakları delillerdir. Deliller, hâkimler için hak ve hukukun yerine getirilmesi ve haksızlığın önlenmesi adına adeta can suyu görevi görmektedirler. Bu minvalde özellikle günümüzde maddi deliller, mahkemeler nezdinde davanın sonuçlanmasında yani karar aşamasında en etkili unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Maddi delilleri, teknik ve biyolojik deliller olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bu doğrultuda ses kayıtlarını, fotoğraf ve video kayıtlarını teknik deliller başlığı altında; DNA, sarhoşluk, saç ve kıl, idrar, deri parçaları, parmak izi, ayak izi vb. delilleri de biyolojik deliller çatısı altında zikredebiliriz. Bu delillerin bir kısmı eski zamanlarda da mahkemelerde dikkate alınan ve mahkeme kararlarına doğrudan etki eden ispat yöntemlerindendir.

Maddi deliller, klasik İslam hukuku kaynaklarında müstakil başlık altında ele alınmasa da şahitlik, yemin, ikrar ve had cezaları başta olmak üzere pek çok konuda karîne adı altında zikredilmektedir. Bu minvalde anlaşılabileceği üzere maddi deliller, bazı kesimlerce iddia edilenin aksine İslam hukukunda ispat vasıtalarından biri olarak görülen ve mahkeme kararlarına etki edecek düzeyde dikkate alınan bir karîne olarak değerlendirilmiştir.

Maddi deliller hem günümüzde hem de eski dönemlerde her ne kadar ispat vasıtası olarak kullanılsa da bu delillerin varlığı tek başına ispat için yeterli olamamaktadır. Bu sebeple meseleyi açığa kavuşturacak, ilgili delilleri anlayacak, inceleyecek ve açıklayacak kişilere çoğu zaman ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kişiler ilgili olaylar hakkında mesleki anlamda uzman olan veya tecrübesi bulunan kimselerdir. Bunlar literatürde bilirkişi, ehlihibre ve ehliwukuf gibi isimlerle ifade edilmektedir.

Yukarıda da zikrettiğimiz deliller arasında başta biyolojik deliller olmak üzere tıp alanını ilgilendiren ve uzmanlık gerektiren delillerin anlaşılması ve açıklanmasının gerektiği pek çok davada mahkemelerin maddi delillerin yorumlanması ve açıklanması için başvurduğu mercilerden biri hekimler olmuştur. Tarih boyunca insanlığın en önemli ve gözde mesleklerinden biri olan hekimlik mesleği, her dönemde olduğu gibi mahkeme kayıtlarını ele aldığımız ilgili dönemlerde de dava süreçlerinde oldukça önemli bir konuma sahip ve mahkemeler tarafından en çok tercih edilen meslek grubu oldukları görülmüştür. Başvurulma gerekçelerinin en önemlisi ise hem devlet gözetiminde yetişmiş uzmanlar olmaları hem de ilgili meselelerle çokça karşılaşmaları sebebiyle bu konularda tecrübeli olmalarıdır.

Klasik fıkıh kaynaklarında yalnızca uzmanların muttali olabileceği konularda mahkemenin ilgili alandaki uzmana başvurabileceği ifade edilmektedir. Başvurulabilecek uzman kişiler sayılırken de hekimlerinde pek çok kaynaktan zikredilmesi¹ mahkemelerin, delillerin aydınlatılması noktasında hekimlere başvurmasının fıkhi meşruiyet zeminini oluşturmaktadır.

İlgili vasıflarla mahkemelere delil ve görüş sunan hekimler rastgele seçilmemekte belli şartları haiz olması gerekmektedir. Bu minvalde Osmanlı'da bilirkişilik müessesesinin atanmış ve fiili bilirkişilik olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. Devlet tarafından atanmış, alanında uzman bilirkişilere *ehlihibre* denirken, devlet tarafından atanmamış olmasına rağmen ilgili meselede görüşüne başvuru alan kişilere ise *ehliwukuf* denmektedir.²

Maddi delilleri açıklama ve anlaşılır kılma vazifesi ile mahkemeye müdahil olan hekimlerin yukarıda da zikredilen özellikleri haiz olmaları sebebiyle ehlihibre/bilirkişi unvanlarının yanı sıra şahit sıfatları ile de mahkeme süreçlerine müdahil olduklarını da ifade etmek gerekmektedir. Hekimlerin gerçekleştirdikleri muayeneler ve maddi deliller üzerinden ulaştıkları sonuçlar neticesinde bildirdikleri bu görüşlerin, mahkeme kararlarında belirleyici bir rol oynadıkları, ehlihibre ve şahitlik başlıkları altında değerlendirildikleri görülmektedir.

¹ Ebûbekir Muhammed b. Aḥmed b. Ebî Aḥmed 'Alâ'uddîn es-Semerḳandî, *Tuḥfetü'l-fukahâ* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 2/97.

² Abacı, Nurcan "Osmanlı Dönemi Bilirkişilik Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma", Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 3/3 (2002), 10.

1. Bilirkişilik ve Hekimlerin Bilirkişiliği

Bilirkişi, ilgili konuda eğitim alarak gerekli bilgi ve beceri hususunda kendini geliştiren ve talep edilen maddi delilleri ortaya çıkaracak nitelikte görüş bildirebilen kişi olarak tanımlanmaktadır.³ Özellikle delillerin beyana muhtaç ve şahitliklerin yetersiz olduğu davalarda, delillerin mahiyetlerinin tespiti ve eldeki verilerin desteklenmesi noktasında bilirkişilere başvurulmaktadır. Delillerin anlaşılmasında kilit role sahip olan bilirkişiler, mesleki uzmanlıklarının yanı sıra daha önceki davalardan da elde ettikleri tecrübelerle mahkemelere ilgili delilleri sunmaktadırlar. Bilirkişi olarak başvuru alan uzman meslek gruplarının en önemlilerinden biri hekimlik mesleğidir.

Hekimlerin bilirkişi olarak katıldıkları davalarda ehlihibre ismi ile anıldıklarını yani bilirkişinin karşılığının İstanbul Kadı Sicillerinde ehlihibre olduğunu “*Hassa Silahşörü Hacı Ahmed Ağa’nın, satın aldıktan sonra hastalıklı olduğu anlaşılan cariye için Esirci Mehmed Salih’e ödediği paranın kendisine iadesi davası*”⁴ ve “*Aklı yerinde olmayan cariyeyi Na’ima Halil Efendi’ye satan Esirci Mehmed’in cariyenin bedelini iade etmesi*”⁵ davalarında açıkça görmekteyiz. Bu davalarda hekimler için kullanılan “*ehl-i hibre ta’yîn olunan bâssa etibbâlarından...*” vb. ifadeler bu görüşü destekler niteliktedir. Mezkûr davalarda hekimler (etibbâ) için açıkça ehlihibre vasfı kullanılmaktadır.

2. Şahitlik ve Hekimlerin Şahitliği

İncelediğimiz bazı davalarda bilirkişi olarak mahkemede rapor sunan hekimlerin, mahkemenin ilerleyen süreçlerinde şahit olarak değerlendirildiklerini düşünmemize sebep olan bazı veriler de göze çarpmaktadır.

Sözlükte “bilmek, görmek, gözlemek” gibi anlamlara gelen şahadet kelimesinden türeyen şâhid, İslam hukuku literatüründe “Bir kimsenin hazır bulunup görmek veya duymak suretiyle bildiği bir şeyi haber vermesi” şeklinde tanımlanabilmektedir.⁶ Ayrıca şahitlik, haber ve ihbar kavramları ile de tarif edilmiştir.⁷ Hekimlik mesleğine mensup bilirkişilerin mahkemelerde karar aşamasında bazı durumlarda şâhit sıfatı ile değerlendirildiklerini görmekteyiz. İleride ele alacağımız davalarda da görüleceği üzere, ehlihibre vasfı ile mahkemelerde ilkten bilirkişi olarak atanan hekimler bazı davaların ilerleyen süreçlerinde şahit olarak devam etmektedirler.

Farklı davalar için muhtelif görüşler mevcut olsa da genel itibarıyla zina dışındaki had suçları ile kısas suçunun ispatı için şahitlerin en az iki erkek olması gerektiği bilinmektedir.⁸ Bu minvalde, bazı duruşmaların ilerleyen kısımlarında hekimlerin en az iki erkek olarak görüş bildirmeleri ayrıca Müslümanları ilgilendiren meselelerde çağrılan hekimlerin Müslüman olmaları şartı (Nitekim Müslüman olma şartının ve en az iki erkek olunması gerektiği şartının koşulması İslam hukukunda şahitlerden beklenen ve yerine getirilmesi gereken şartlardandır.⁹) hekimlerin bilirkişi olarak müdahil oldukları davalarda davanın seyrine göre genellikle şâhit olarak da değerlendirildikleri iddiamızı desteklemektedir.

Ancak bilirkişilikte veyahut ehlivukuf seçiminde bu şartlar olmazsa olmaz değildir. Ehlihibre ve ehlivukufu daha çok uzmanlık şartı¹⁰ ve tecrübe ön plandadır. Bu durum şahitlik ve ehlivukuf ile ehlihibre arasındaki en temel farklardan biri olarak göze çarpmaktadır. Temelde ehlihibre olma şartı diye bir şart da

³ Ayışın, Sercan, *Osmanlı Devleti’nde Bilirkişilik İstanbul Örneği* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 1.

⁴ *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (1806-1808)*, haz. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019), 200.

⁵ *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (1730-1732)*, haz. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019), 328.

⁶ Apaydın, Hacı Yunus. “Muhayyerlik.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 31/25-30.

⁷ Bilmen, Ömer Nasuhi *İslam Hukuku Terimler Sözlüğü* (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2017), 186.

⁸ Apaydın, “Muhayyerlik.”, 31/27.

⁹ Apaydın, Hacı Yunus. “Şahit”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları), 38/278-280

¹⁰ Karataş, *Hekimlerin Tıbbî Alandaki Haberlerinin ve Görüşlerinin İslam Hukukunda Kabul Edilme Şartları*, 69.

bulunmamakla beraber genelde bu kişilerin ilgili meselede bilgili ve lonca teşkilatları ile irtibatı olan, mahkeme marifetiyle seçilen ve güvenilir kişiler oldukları görülmektedir.¹¹ Bu ayırmadan dolayı özellikle kadınların muttali olabileceği ve mahremiyet yönü ağır basan bazı tıbbî meselelerde yalnızca hekimlerin bilirkişiliğine değil ilgili alanda uzman olmayan ancak bilgi sahibi olduğuna inanılan güvenilir kadınların da şahitliğine başvurulduğu görülmektedir. Yine tecrübesine başvuru bu kadınların kendilerine ehlihibre yerine ehlivukuf denmektedir. İlgili açıklamalarımızdan da anlaşılacağı üzere bilirkişilik/ehlihibre, ehlivukuf ve şahitlik farklı ispat metotları olup, davanın seyrine göre hekimlerin ilk iki metotla mahkeme de bulunabildikleri ifade edilebilmektedir.

Örneğin, aklı yerinde olmayan bir cariyenin iadesi davasında iki hekimin şahitliğine başvurulmuş olması¹² ve satılan kölenin hastalığının zamanının tayini noktasında iki Müslüman hekimin tespit ve görüşlerinin değerlendirmeye tabi tutulması, ayrıca hekimlerin bu ulaştıkları verileri önce bilirkişi rolü ile sunup ardından hâkim huzurunda şahitlik lafızları ile açıklıyor olmaları¹³ ilgili iddiayı desteklemektedir. Yine ele aldığımız bütün davalarda hekimler için ehlihibre vasfının kullanılıp ehlivukuf vasfının sadece tecrübeye dayalı, ilgili bölgenin önde gelenleri için kullanılıyor olması, hekimlerin önce bilirkişi/ehlihibre ardından davanın seyrine göre ise şahit olarak değerlendirildikleri iddiamızı destekler niteliktedir.

Çalışmamızın bu bölümüne kadar hekimlerin genel hatları ile müdahil oldukları mahkeme süreçlerindeki rollerine değinmeye çalıştık.

3. İstanbul Kadı Sicillerinden Dava Örnekleri ve Fıkhi Temelleri

Çalışmamızın bu kısmında ise İstanbul kadı sicillerinden tespit edebildiğimiz kadarıyla hekimlerin müdahil oldukları dava sonuçlarına katkıları ele alınarak karar metinlerinde esas alınan fıkhi temellendirmeler tespit edilmeye çalışılacaktır. Davacıların iddiaları ve davalıların savunmalarına da kısaca değinilecek bu bölümde, iddia ve savunmaların doğrulanması veya yanlışlanması adına başvuru hekimlerin sundukları raporlara da temas edilecektir. Ardından ilgili mahkeme kararlarının fıkhi temelleri tespit edilmeye çalışılarak bu kararların hangi saiklerle alındığı tahlil edilecektir. Çalışmamızda ele aldığımız meseleler; ayıplı malın iadesi, kasten adam yaralama, vakıf ve irtidat gibi ilgili dönemlerde mahkemelere en çok başvuru dava konularından seçilmiştir. İlgili dönemlerde neredeyse her üç davadan birinin bu konular etrafında döndüğü tespit edilmiştir.

3.1 Hastalıklı Çıkan Cariyenin Bedelinin Geri Talebi Davası

1704 yılında Rumeli Sadâreti Mahkemesinde görülen Ebubekir Ağa b. Mustafa ve Ali Beşe arasında geçen davadır. Bu davada hekimlerin, ayıplı mal davasındaki görüşlerinin karara etkisi incelenecektir.

Dava Konusu: Ayıplı Malın Satımı ve Zararın Tazmini

3.1.1 Dava Metni:

İstanbul'un Mimar Kemal Mahallesi sakinlerinden, Ebubekir Ağa b. Mustafa, İstanbul'da şer'î mahkemede, Ali Beşe'nin altı ay önce orta boylu, ela gözlü, kara kaşlı, Rus asıllı Gülbay adlı cariyeyi 315 kuruşa kendisine sattığını ve teslim ettiğini kendisinin de bu cariyeyi satın alıp teslim aldığını ve bedelini ödediğini belirtmektedir. Ancak bu cariyenin seze (İlgili sicilde bu şekilde ifade edilmekte bir tür hastalık ismi) hastalığına yakalandığını, yatağına idrar yaptığını ve humma hastası (ateşli hastalık) olduğunu öğrendiğini ifade ederek mahkemeye başvurmuştur. Bu hastalıkların önceden beri var olduğunu ve tüccarlar arasında değer kaybına neden olduğunu belirterek, Ali Beşe'ye cariyeyi geri almasını ve ödediği parayı iade etmesini talep etmektedir. Mahkeme, cariyenin yatağına idrar yaptığını İmam Hüseyin Efendi b. Kalender ve Kalender Beşe b. İbrahim'in tanıklığıyla belirlemiştir. Ayrıca mahkeme, seze ve humması olduğu hususunu hekimlere danışarak bilgi almış ve teyit ettirmiştir. Bu hastalıkların teşhisi için devlet

¹¹ Ayışın, *Osmanlı Devleti'nde Bilirkişilik İstanbul Örneği*, 25-50.

¹² *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil*, 328.

¹³ İbrahim Karataş, *Hekimlerin Tıbbî Alandaki Haberlerinin ve Görüşlerinin İslam Hukukunda Kabul Edilme Şartları*, (Çanakkale: Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 71-72.

tarafından atanan başhekim Nuh Efendi'ye gönderilmiş ve o da cariyenin seze ve humması olduğunu belirlemiştir.

Süleyman Efendi b. Ahmed ve Ömer Çelebi b. Ahmed adlı hekimler de mahkemeye gelerek, Gülbüy'un hastalığının altı aydan daha eski olduğunu ve bu konuda tanıklık ettiklerini ifade etmektedirler. Mahkemenin bu tanıklıkları kabul ettiği görülmektedir. Ali Beşe, cariyeyi sattığında bu hastalıkların olmadığını yemin ederek ilgili iddiaları reddetmiştir. Ebubekir Ağa da cariyeyi satın aldığı anda cariyenin bu hastalıklarının farkında olmadığına ve sonradan fark ettiğine dair yemin etmiştir. Mahkeme, cariyenin bu hastalıklarla kabul edilmemesi gerektiğine ve reddinin müte'azzir yani bir engel sebebiyle iade edilemeyeceğinden dolayı değer kaybının karşılanması gerektiğine karar vermiştir. Sonuç olarak mahkeme cariyenin değerini mahkemede bulunan köle tüccarlarına hesaplatmış bu değer 70 kuruş olarak belirlenmiş ve Ali Beşe, Ebubekir Ağa'ya 70 kuruş iade etmiştir. Bu karar, mahkemede kaydedilmiştir.¹⁴

3.1.2 İlgili Mahkeme Kararının Fıkhi Temelleri:

Hekimlerin mezkûr davada mahkemeye sundukları delil ve şahitliklerinin, mahkemenin karar aşamasına yardımcı ve sonuca etkili olduğu açıkça görülmektedir. Öyle ki hâkim, hekimlerin bilirkişi ve şahit olarak sundukları deliller neticesinde müşteriye, İslam ticaret hukukunda mevcut olan ve günümüz modern hukukunda Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'u¹⁵ ile koruma altına alınan muhayyerlik hakkını kullandırmıştır. Bu bağlamda hâkim, Ebubekir Ağa'nın, yapmış olduğu alışverişin tazammum ettiği muhayyerlik haklarından ayıp muhayyerliğini kullanabileceğine kanaat getirmiş ve bilirkişilerin belirlediği ücreti Ali Beşe'ye ödetirmiştir.

İslam hukukunda ayıp muhayyerliği, taraflardan birinin akdin konusunu oluşturan bedellerden birinde, özellikle müşterinin satın aldığı malda değer düşürücü veya akitten umulan maksadı engelleyen bir kusur bulunduğunu fark etmesi üzerine bu gerekçeyle akdi fesih hakkına sahip olmasıdır. Ayrıca ilgili ayıbı satım akdi esnasında alıcının bilmiyor olması da gerekmektedir¹⁶ Nitekim ayıp muhayyerliği akdin kuruluş anından itibaren konuşulmasa bile mevcuttur.¹⁷ Yukarıda zikredilen davada müddei, (davacı) cariyede tespit ettiği ayıbın tüccarlar indinde değer kaybına neden olan bir ayıp olduğunu ve bu ayıbı satım akdi esnasında bilmediğini ifade etmektedir. Tüccarlar nezdinde değer kaybına sebep olacak her noksanlık ayıp başlığı altında değerlendirilmektedir.¹⁸ Yine, bu davanın konusu olan cariyenin idrar kaçırma problemi, müşteri satın almadan önce var olduğu tespit edilirse ayıp muhayyerliği bağlamında değerlendirilebilmektedir.¹⁹ Mahkemenin bu iddiayı, hekimlerin ilgili hastalığın en az altı aylık olduğuna dair görüş ifade etmesi üzerine kabul ettiği görülmektedir.

Ayıp muhayyerliğinin hekimlerin davaya sundukları deliller neticesinde sabit olmasının ardından, Ebubekir Ağa'nın hem değer kaybını alıp hem de cariyeyi elinde tutması Hanefi fıkhnın genel anlayışına ters olmasına rağmen²⁰ mahkeme İmam Züfer'in bu konuda, eğer malın reddi mümkün olmazsa değer kaybı ödenebilir görüşü ve yine İmameyn'e ait iadenin zorlaştığı durumlarda ücretin iade edilebileceği²¹ görüşlerine dayanarak değer kaybını ödetip cariyeyi iade ettirdiği görülmektedir.

¹⁴ *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi 161 Numaralı Sicil (1704)*, haz. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, 2019), 500.

¹⁵ Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun (Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun), 6502 (07 Kasım 2013).

¹⁶ Apaydın, "Muhayyerlik.", 31/25-30.

¹⁷ Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed-Muhammed Ahmed Sirâc, *et-Tecrid* (Kâhire: Dâru's-Selâm, 2006), 5/2495.

¹⁸ Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Ğudûrî 'Uveyda, *Muhtaşaru'l-kudûrî fi'l fıkbi'l-Hanefî* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1997), 81.

¹⁹ 'Alâ'uddîn es-Semerķandî, *Tuhfetu'l-fukahâ*, 2/96.

²⁰ Apaydın, "Muhayyerlik.", 31/25.

²¹ Muhammed b. Ahmed b. ebî sehl Şemsü'l-'Eimme es-Serahsî, *el-Mebsût*, thk. Halil Muhyiddin el-Meyyis (Beyrut: Dâru'l-Fikr li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzi'i, 1421/2000), 13/112

3.2 Bakiye Hâtun'un Esirci Mustafa Beşe b. Mehmed'den Satın Aldığı Cariyeyi İade Ettiğine Dair Dava

1664 yılında İstanbul mahkemesinde görülen Mehmed Çelebi ve Mustafa Beşe arasındaki davadır. Yine ayıplı malın tazmini ile bir başka dava örneğidir. İlk ele aldığımız davadan farkına fıkhi temellendirmesi kısmında değinilecektir.

Dava Konusu: Ayıplı Malın Satımı ve Zararın Tazmini

3.2.1 Dava Metni:

İstanbul'da Nişancı Cafer Çelebi Mahallesi'nde yaşayan Bakiye Hatun tarafından vekil olarak tayin edilen Mehmed Çelebi, Esirci tayfasından Mustafa Beşe'nin huzurunda dava açarak, dört gün önce Belkıs adındaki Rus asıllı cariyeyi Mustafa Beşe'den 110 esedî kuruşa satın aldığını ve cariyenin tüm kusurlardan arınmış olduğunu belirtmektedir. Ancak, cariyenin Frenk zahmeti (Frengi) denilen bir hastalığa yakalandığını öğrenince, cariyeyi geri verip ödediği parayı ve teslim ettiği eşyaları geri almak istediğini belirtmektedir.

Mahkemenin görevlendirdiği hekimler tarafından yapılan incelemede, cariyenin gerçekten Frenk zahmeti hastalığına sahip olduğu tespit edilmiştir. Mustafa Beşe ise cariyenin satışı esnasında bu hastalığa sahip olduğunu inkâr etmektedir. Ancak, bilirkişi vasfı ile şahitlik yapan hekimler Mustafa Efendi ve Ahmed Efendi cariyenin hastalığının eski olduğunu ve birkaç ay içinde ortaya çıkmadığını net şekilde şahitlik ederek ifade etmişlerdir. Bunun üzerine mahkeme, Bakiye Hatun'un yemin etmesini ve cariyeyi kullanmadığını ve satmadığını beyan etmesini talep etmiştir. Bakiye Hatun yemin ettikten sonra, mahkeme cariyenin geri verilmesine ve ödediği paranın ve eşyaların iade edilmesine karar vermiştir.²²

3.2.2 İlgili Mahkeme Kararının Fıkhi Temelleri:

Hekimlerin bilirkişilik vasıfları ile tespit ettikleri delilleri şahitlik makamında savunup ikrar etmeleri üzerine tıpkı bir önceki davada olduğu gibi mahkemenin, hekimlerin bu şahitliklerini dikkate alarak karara yansıttığı görülmektedir. Bir önceki dava ile aynı şekilde ayıp muhayyerliğinin hekimlerin görüşleri ile sabit olduğu bu davada, diğer davaya nazaran hâkim, müddeiye mebî' üzerinde tasarrufta bulunup bulunmadığını sorduktan sonra cariyenin iadesine ve değer kaybının tazminine yönelik karar vermiştir. Nitekim burada mahkemenin Hanefilerin, eğer ayıbın bulunduğu mebî' üzerinde müşterinin değişikliğe sebep olacak bir tasarrufu olmuşsa mebî' olan malı reddetmeyip değer kaybının iadesine hükmedilebileceği görüşüne²³ binaen bu soruyu sorduğu ifade edilebilir. Hâkimin cariyeye üzerinde herhangi bir tasarrufun gerçekleşip gerçekleşmemesini sormasındaki maksadın cinsel birliktelik olabileceğini düşünmekteyiz. Nitekim mebî' üzerinde yapılan muttasıl ziyadeliklerde ayıp muhayyerliği ortadan kalktığı²⁴ örneğine kıyasen eğer cariyeye bekar veya gençse cinsel ilişki muttasıl ziyade sayılabilmektedir. Bu noktada, satın alan kişinin Bakiye Hatun yani bir kadın olduğu bu sebeple sorulan sorunun cinsel ilişki bağlamında olamayacağına dair bir itiraz gelebilir. Bakiye Hatun'un mezkûr cariyeyi ilgili süreçte başkasına satıp geri almış olabilmesi veyahut Bakiye Hatun'un mülkü altında iken başka biri cariyeye ile ilişkiye girmiş olması ihtimalinin mahkeme nezdince değerlendirildiği kanaatindeyiz. Bu ihtimallere karşı da mahkemenin ilgili soruları yöneltmiş olabileceğini ifade edebiliriz. Son raddede mahkemenin ilgili kararının yine Hanefilerin ayıp muhayyerliği görüşleri bağlamında alındığı ifade edilebilmektedir.

Yukarıda zikrettiğimiz iki örnekte hekimlerin, iddia edilen ayıpların satım akdinden evvel var olduğunu ispatladığı ve davanın seyrini müddeiden yana değiştirdikleri görülmektedir.

²² *İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil* (1663-1664), haz. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019), 867.

²³ Bayer Rıdvan, "Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi", *Hikmet Yurdu* 4/7 (2011), 191.

²⁴ Kâsani, Ebubekir b. Mesud el-Kasani el-Hanefi, *Bedaiu's-sanai fi-tertibi's-şerai*, ed. Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut, Lübnan: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010), 5/270.

Yine yukarıda serdettiğimiz davalara benzer şekilde, Ayşe bint. Hacı Hasan'ın satın aldığı Rus cariyesi Mariya'nın ayıplı çıkması üzerine iade davasında,²⁵ Ali Beşe b. Mehmed'in Hacı Ali b. Said'den satın aldığı cariyesi Mülâyim b. Abdullah'ın doğuştan ayıplı olduğu için iade davasında²⁶ ve Ahmed b. Mehmed'in zenci asıllı Müslüman cariyesini kusurlu olması nedeniyle satın aldığı Tunuslu Ramazan'a iade etmesi davasında²⁷ da hekimlerin bilirkişi olarak rapor sundukları görülmektedir. Satıcıların ilgili iddiayı yemin ile reddetmelerinin ardından ise iki hekimin cariyelerin veya kölelerin satım esnasında iddia edilen ayıpların mevcut olduğuna dair şahitlik etmelerinin, mahkemenin ayıp muhayyerliğini kullandırarak müddei lehinde karar vermesinde etkili olduğu görülmektedir. Bunun da klasik fıkıh kaynaklarında daha önce de zikrettiğimiz üzere tavsiye edilen bir durum olduğu görülmektedir. Nitekim, Müddei delil getirmekle yükümlüdür. Delil getirmesi haline müddeâleyhin (davalı) yemin etmesine itibar edilmeyerek delile göre karar verilmektedir. Müddeinin delil getirememesi durumunda müddeâleyhten yemin talep edilir ve yemin etmesi durumunda bu sefer müddeinin aleyhine karar verilmektedir.

Hekimlerin görüş ve şahitliklerinin her zaman müddeinin lehinde karar alınmasında etkili olmadığı bazı davalarda da müddeâleyh lehinde karar alınmasında etkili olduğu görülmüştür. Örneğin, “*Mustafa Efendi b. Mustafa'nın, Receb b. Ali'den satın aldığı cariyenin illetli olmadığına hekimlerce tespit edildiği dava*”²⁸ ve “*Çorbacı Mehmed Ağa b. Mehmed'in, Esirci Abdullah Alemdâr'dan satın aldığı cariyenin illetli olmadığına tespit edildiği*”²⁹ davalarda hekimlerin, yukarıda ele aldığımız davaların aksine davalının lehinde karar alınmasında etkili olduğu görülmüştür. Burada müddei iddiasını ispatla mükellef olduğundan³⁰ ve ilgili iddiaları ispat edemediğinden ve delillendiremediğinden dolayı dava müddei lehinde sonuçlanmamıştır. Zikrettiğimiz bu davaların içerikleri ve seyirleri ve fıkhi temellendirmeleri ele aldığımız ilk iki dava ile neredeyse aynı olmasından dolayı burada tekrar detayları ile almaktan imtina ettik.

3.3 Mehmed b. Abdullah'ın Parmağını Kestiği Emetullah bint. Ali'ye Diyet Vermesi

1662 yılında Eyüp Mahkemesinde görülen iki akraba olan Emetullah bint. Ali ve Mehmed b. Abdullah arasındaki davadır. Kasten adam yaralama suçlarındaki davalarda hekimlerin sürece etkilerine bir örnek olarak zikredilecektir.

Dava Konusu: Kasten Yaralama Suçu ve Cezası

3.3.1 Dava Metni:

Emetullah bint. Ali adlı bir kadının, akrabası Mehmed b. Abdullah tarafından saldırıya uğradığı ve sol elinin serçe parmağının kesildiği, yanında olan parmağının da yaralandığı anlatılmaktadır. Emetullah Hatun, bu olay nedeniyle Mehmed b. Abdullah'tan şer'î 'hakkını talep etmiştir. Mahkeme, Emetullah Hatun'un yaralarının hekimler tarafından incelendiğini ve sol elinin serçe parmağının kesildiğini, yanında olan parmağının da yaralandığını doğrulamıştır. Mehmed b. Abdullah, Emetullah Hatun'u harbe ile darp ettiğini ve parmaklarını kestiğini kabul ettiğinden dolayı mahkeme, Emetullah Hatun'un her parmağı için öşr-i diyetle hükmetmiştir.³¹

²⁵ *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (1663-1664)*, haz. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, 2019), 900.

²⁶ *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (1661-1663)*, haz. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, 2019), 335.

²⁷ *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil (1724-1725)*, haz. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, 2019), 188.

²⁸ *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (1801-1803)*, haz. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, 2019), 343.

²⁹ *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (1801-1803)*, haz. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, 2019), 230.

³⁰ Mecelle, md.76.

³¹ *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi (Havass-ı Refia) 74 Numaralı Sicil (1661-1662)*, haz. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, 2019), 279.

3.3.2 İlgili Mahkeme Kararının Fıkhi Temelleri:

İlgili davada Emetullah adlı kadının, akrabası Abdullah tarafından saldırıya uğraması sonucunda oluşan zararın tespiti için hekimlerin görevlendirildiği görülmektedir. Hekimlerin bu davada bilirkişi olarak rapor sundukları ancak davanın sonucuna esas etki eden hususun Abdullah'ın işlediği suçu ikrar etmesi olduğu görülmektedir. Hekimlerin raporu burada ödenecek olan bedelin fıkıh literatüründe erş cezasının miktarında etkili olduğu görülmektedir. Erş, İslâm ceza hukukunda şahıs aleyhine işlenen ve ölümlle sonuçlanmayan yaralama ve sakat bırakmalarda mağdura ödenmesi gereken malî karşılığı ifade etmektedir.³² Bu bağlamda yaralama veya herhangi bir uzvun koptuğu davalarda genelde hâkim ödenecek olan ceza miktarını belirler ve bu uygulamaya da hükûmet-i adl denmektedir. Hükûmet-i adl, İslâm ceza hukukunda müessir fiilin mağduruna ödenmek üzere miktarı hâkim tarafından belirlenen tazminata denmektedir.³³ İlgili dava metninin aslında hekimlerin kesilen parmakla ilgili “*fi'l-vâki'amelden kalmışdır...*”³⁴ (İşlevsiz hale gelmiştir) raporları, Hükûmet-i adl'in uygulanmasında etkili rol oynamıştır.

İslâm hukuk literatüründe ölümlle sonuçlanan cinayetlerde (cinayet ale'n-nefs) ödenen bedeli diyet, yaralama ve sakat bırakma ile sonuçlanan müessir fiillerde (cinayet alâ mâ düne'n-nefs) ödenen maddî karşılığı ise erş olarak adlandırma temayülü ağır bastığından³⁵ dava metninde ödenecek bedel için “*öşr-i diyet*” ifadesi kullanılmıştır. Miktarı metinde açıkça zikredilmese de parmaklara verilen zararın diyeti ile alakalı tafsilat fıkıh kitaplarında detayları ile mevcuttur. Uygulanan diyetin bu oranlar baz alınarak ödetildiği yüksek ihtimaldir. Adı geçen müşteki Emetullah isimli kadının yaralanan her parmağı için diyet talep edildiğine göre parmak başına 10 deve³⁶ veya 10 diyet³⁷ ödemiş olabileceği söylenebilir. Nitekim ele aldığımız davaların neredeyse tamamında kararların Hanefî fıkhi merkezli alındığını daha önce ele aldığımız davalarda görmekteyiz.

Yine, Mustafa b. Mehmed'in bıçak ile yaralandığının tespit oluşunda şahitlerin varlığının yanında Cerrah Salih'in destekleyici raporu ile yaralayan Hilalci Ömer Beşe'nin aleyhinde dava sonuçlanmış ve hâkim taktir yetkisini kullanarak suçluyu cezalandırmıştır.³⁸ Bir başka örnekte, “*Mehmed b. Hacı İbrahim'i Mehmed b. Abdullah'ın belinden şiş ile yaraladığının*” tescil edildiği davada, Mehmed b. Hacı İbrahim, Mehmed b. Abdullah tarafından şiş ile belinden yaralanmış. Mehmed b. Hacı İbrahim, Kavak İskeleyi'nde şiş ile yaralandığını ve bu durumun cerrahlar tarafından incelenip doğrulandığını mahkemeye bildirmiş, mahkeme de cerrahların bu raporu doğrultusunda yargılamaya başlamıştır. İlgili yaralama davasında başka şahit olmaksızın hekimin raporu ile yaralama eyleminin Mehmed b. Abdullah tarafından işlendiğinin tespit

³² Şafak, Ali. “Erş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/307-308.

³³ Dağcı, Şamil. “Hükûmet-i Adl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1998). 18/463-464.

Davanın Asıl Metni: Havâss-ı Aliyye kazâsı tevâbi'inden Terkos nâhiyesine tâbi Su Nâzırı karyelerinden Çiftalan nâm karyede sâkine bâ'isetü'l-kitâb Emetullah bint. Ali nâm hâtun meclis-i şer'-i kavîm-i lâzımı't-tekrîmde yine karye-i mezbûrda sâkin olup akrabâsından olan Mehmed b. Abdullah nâm kimesne mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip târih-i kitâbdan on gün mukaddem ben karye-i mezbûrede vâki' menzîlimde kendi hâlimde dururken mezbûr Mehmed beni harbe ile darb ve sol elimin sırça parmağını kat' ve yanında olan parmağımı dahi mecrûh edip amelden koymuşdur, hâlâ suâl olunup mücebi icrâ olunmak matlûbumdur deyicek mecrûha-i mezbûrenin cerâhatine nazar olundukda, fi'l-vâki' sol elinin serçe parmağı kat' olunduğundan mâ'adâ sırça parmağı yanında olan parmağı dahi mecrûh idiği mukarrer ve muhakkak olmağın tîmar eden cerrâhlardan suâl olundukda, fi'l-vâki' amelden kalmışdır deyû haber vermeğın vâki' hâl cârih-i merkûm Mehmed'den suâl olundukda, fi'l-vâki' mecrûha-i mezbûreyi târih-i mezbûrda vech-i muharrer üzre harbe ile darb ve parmaklarını kat' eylemişindir deyû bi tav'ihî ikrâr ve i'tirâf etmeğın kütüb-i fikihiyye-i mu'teberâtı, ve fi küllî usbu'in mine'l-esâbi'îl-yedeyn evi'r-ricleyn öşrû'd-diyet deyû mastûr ve mukayyed bulunmağın cârih-i mezbûrun ikrân mücebince mecrûha-i mezbûrenin her parmağı için öşr-i diyete hükm olunup mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb kayd şüd. Fi'l-yevmi's-sâlis ve'l-ışrîn min Zilka'deti's-şerîfe li sene isneteyn ve seb'in ve elf.

³⁵ Şafak, “Erş,” 11/3307-308.

³⁶ Osmân b. 'Alî b. Mehçen el-Bâri'î Faḥruddîn el-Hanefî ez-Zeyla'î, *Tebyînu'l-hakâik şerḥu kenzi'd-dakâik ve bâşiyeti's-Şelebî* (Bulak; Kahire: el-Maṭba'atu'l- Kubrâ'l-Emîriyye, 1313), 6/168.

³⁷ Ebû Muḥammed Maḥmûd b. Aḥmed Bedruddîn el-'Aynî, *el-Binâye şerḥu'l-bidâye* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), 13/197.

³⁸ *İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (1741-1748)*, haz. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, 2019), 347.

edilip sabit olmuş ve ilgili kişilere de öşr-i diyet bedeli yansıtılmıştır. Yine bu davaların içeriklerinin de ele aldığımız dava ile benzer olması sebebiyle tekrara düşmemek adına detayları ile zikretmekten imtina ettik.

3.4 Mühtedî Mehmed'in Mürted Olduğu ve Şer'an Katlinin Gerektiği Davası

1803 yılında önce Müslüman olup hemen ardından kısa bir süre sonra mürted olan Anton hakkında görülen davadır. İrtidat meselelerinde hekimlerin mahkeme süreçlerine etkisi bu dava üzerinden incelenecektir.

Dava Konusu: İrtidat Suçu ve Cezası

3.4.1 Dava Metni:

Bu takrîrde belirtildiği üzere, iki buçuk ay önce, akli başında ve reşit olan Mehmed, (Anton) Dîvân-ı âli huzurunda kendi isteğiyle ve rızasıyla tüm batıl dinlerden uzaklaşarak İslam'a geçmiş ve kelime-i şهادet getirerek Müslüman olmuştur. Bu olay, kapı kethüdâsı Hüseyin b. İbrahim, Tulumbacı Reisi es-Seyyid Ahmed Beşe b. Mehmed ve diğer şahitler tarafından doğrulanmıştır. Ancak, bakkal tâifesinden Kernişli Anton adındaki zimmî, bir saat içinde İslam'dan dönerek mürted olmuştur. Bu durum, kapı kethüdâsı Hüseyin tarafından ihbar edilmiştir. Anton, mecnun olduğunu iddia etmiş ve bu iddianın doğruluğunu araştırmak için Molla Süleymâniye Dârü's-Şifâsına gönderilmiştir. Dârü's-şifâ Hekimbaşı Çelebi Mehmed Efendi ve diğer hekimler, Anton'un akli başında olduğunu ve mecnun olmadığını tespit etmişlerdir. Bu tespitler sonucunda, Anton'un mürted olduğu ve İslam'dan dönme suçunu kabul etmediği, ancak irtidâdında ısrar ettiği belirlenmiştir. Bu nedenle, İstanbul Mahkemesi, Anton'un mürted olduğu ve şer'an katlinin gerektiği hükmünü vermiştir.³⁹

3.4.2 İlgili Mahkeme Kararının Fıkhi Temelleri:

İrtidat, bir Müslümanın dinden çıkması anlamına gelmekte, İslam dininden çıkan erkeğe mürted, kadına ise mürtedde denmektedir.⁴⁰ Mürtede verilecek cezanın mahiyeti hususunda muhtelif görüşler olsa da özellikle irtidatında ısrar eden kişinin ölüm cezasına çarptırılacağı belirtilmektedir.⁴¹ Ancak genel kabul, özellikle Hanefilerin irtidat edenin ölümle cezalandırılmasının temelinde asıl nedenin irtidat değil, erkeğin savaşı olma özelliği olduğu, bu sebeple kadınların irtidat halinde öldürülmedikleri ancak irtidat eden kadının toplumda söylem gücü yüksek biri olması durumunda ölümle cezalandırılacağı ifade edilmektedir.⁴²

İlgili davada önce Müslüman olup ardından bir saat içinde irtidat eden Anton'un, kendisinin mecnun olduğunu iddia etmesi üzerine, akıl sağlığının tespiti için hekimbaşına yönlendirildiği görülmektedir. İşlenen suçlarda müeyyidenin uygulanabilmesi için kişinin akıl sağlığının yerinde olması neredeyse tüm hukuk sistemlerinde aranan bir şarttır. Bu sebeple ilgili suça cezanın sabit olması için akıl sağlığının tespitine ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Hekimbaşı önderliğinde diğer hekimlerin şahitliği üzerine mahkeme ölüm cezasını verdiği görülmektedir. Her ne kadar Anton, mecnun olduğunu iddia etse de hekimlerin mecnun olmadığına dair şahitliği kat'î delil sayılmıştır. Nitekim riddet suçunun ispatı ikrar veya şahitlik yoluyla gerçekleşmektedir.⁴³

Hekimlerin görüşlerinin sonu ölüm cezası ile biten bir davada bile bu şekilde itibara alınması, ilgili şahitlik ve bilirkişiliklerin mahkeme nezdindeki itibar ve önemine işaret etmektedir. Kendiliğinden tövbe etmeyen mürtedin tövbeye davet edilmesi Hanefiler'e göre müstehap, diğer üç mezhebe göre vâciptir. Mürted'in öldürülmesi ile ilgili olarak Hanefi fakihlerinden İbnü'l Hümmam, (861) iki farklı görüşün

³⁹ *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (1801-1803)*, haz. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019), 419.

⁴⁰ İnce, İrfan. "Ridde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/88-91.

⁴¹ Muhammed b. Ahmed b. ebî sehl Şemsü'l-'Eimme es-Serahsî, *el-Mebsût*, thk. Halil Muhyiddin el-Meyyis (Beyrut: Dârü'l-Fikr li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzi'i, 1421/2000), 10/110

⁴² Kemâluddîn Muhammed b. 'Abdulvahid b. 'Abdilhamîd b. es-Sivâsî İbnü'l-Humâm, *Fethu'l-kadîr* (Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1970), 8/71-72

⁴³ İnce, "Ridde", 31/91.

bulunduğunu ifade etmektedir. Bunlardan ilki, Ahmet b. Hanbel (241) ve İmam Malik'e (179) ait olan, mürtedin tövbesinin kabul edilmeyeceği görüşü, diğeri ise, İmam Şafii'ye (204) nispet edilen mürtedin tövbesinin kabul edileceği görüşüdür. Yine Ebu Yusuf'tan (182) bir rivayette, bu irtidat suçunun tekrar tekrar işlenmesi halinde mürtedin tövbesinin kabul edilmeyeceği ifade edilmektedir.⁴⁴

İhtilafı görüşlerin fazlalığına rağmen mahkemenin Anton isimli şahsı tövbeye davet etmeyip ölüm cezası ile cezalandırması dikkat çekicidir. Hâkimin bu noktada taktir yetkisini kullanarak Anton'un küfründe ısrarcı olmasına binaen ölüm cezasına hükmettiği anlaşılmaktadır. Hâkimin taktir yetkisini kullanırken kendisine davet ulaşan kafirin tövbeye çağırılmadan öldürülmesinin caiz olduğu⁴⁵ fetvasını tercih ettiği düşünülmektedir. Ancak kararın verilmesinde en ağır basan ihtimalin, ilgili dava metninde de geçtiği üzere hekimlerin raporunda belirttiği “irtidâdında ısrâr etmekte...” teşhisi olduğu düşünülmektedir. Yine dinin değiştirilmesi ve tahrif edilmesi amaçlı işlenen suçların irtidat ismiyle adı suçlar kapsamına dahil edildiği ancak içerdikleri tehlikenin büyüklüğü sebebiyle hadler bölümünde ele alındığı ifade edilmektedir.⁴⁶ Bu sebeple de tehlikenin önlenmesi adına sedd-i zerai bağlamında bu kararın verilmiş olması da muhtemeldir.

3.5 Neslihan Hatun'un Ev Hisselerini Ölmeden Önce Vakf Ettiği Ancak Hastalık Halinde Vakfın Câiz Olmadığı İçin Ev Hisselerinin Varislere Pay Edilmesi Davası

1674 yılında Galata Mahkemesinde görülen ölüm hastalığında yapılan vakfın geçerliliği hakkındaki davadır. İlgili dönemlerde mahkemelere en çok başvuru meselelerinden biri olan vakıf özellikle de maraz-ı mevt halindeki vakıf ile alakalı davalardan birinde hekimlerin mahkeme kararına etkisi incelenecektir.

Dava Konusu: Maraz-ı Mevt Halinde Yapılan Vakıf

3.5.1 Dava Metni:

Galata'ya bağlı Kasımpaşa kasabasında, Kalafatçıbaşı Mahallesi'nde yaşayan ve daha önce vefat eden Neslihan Hatun'un mirası, kocası Mehmed Reis ve kardeşi Receb Reis'e kalmıştır. Mehmed ve Receb, mahkemede Aişe Hatun'un huzurunda, Neslihan Hatun'un emlakinden bir evin kendilerine ait olduğunu iddia etmişlerdir. Bu ev, Müslüman mezarlığı, Osman Reis'in mülkü ve bir yol ile sınırlıdır. Aişe Hatun ise, Neslihan Hatun'un bu evi kendisine vakfettiğini ve burada oturmasını şart koştuğunu söylemiştir. Mehmed ve Receb, Neslihan Hatun'un bu evi hastalık halinde vakfettiğini ve malının üçte birinin bu vakfa yetmediğini yani evin değerinin Neslihan Hatun'un mal varlığının üçte birinden fazla olduğunu belirtmişlerdir. Aişe Hatun da bu durumu kabul etmiştir. Mahkeme, Neslihan Hatun'un bu evi sağlığında vakfettiğini ispat edemediği için, vakfın geçerli olmadığını ve evin Neslihan Hatun'un mal varlığının üçte birine tekabül eden hissesinin Aişe Hatun'a verilmesi gerektiğine karar vermiştir.⁴⁷

3.5.2 İlgili Mahkeme Kararının Fıkhi Temelleri:

Kişinin ölüm hastalığında, yani maraz-ı mevtinde yapacağı mali tasarrufların, İslam hukukunda tedbiren kısıtlandığı görülmektedir. Bu bağlamda, ölüm hastalığında olan bir kişinin, malının en fazla üçte birini vakfedebileceği veya bağışlayabileceği ifade edilmektedir.⁴⁸ Ayrıca dava metninde, vefat eden Neslihan'ın yakınları, yapılan vakfın tüm mal varlığının üçte birini aştığını ifade etmişlerdir. Borcu mal varlığına denk veya onu aşmış olan hastanın gerek vârise gerek yabancı birine yapmış olduğu hibe, vakıf, vasiyet gibi teberru maksatlı tasarrufu geçerli olmaz ve alacaklılara bu tür tasarrufların iptalini talep hakkı

⁴⁴ İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kadîr*, 6/71.

⁴⁵ İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kadîr*, 6/71

⁴⁶ Orhan, Fatih “İslam Hukuku ve Türk Hukukunda Siyasi Suç Kavramı”, *Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 11/58 (2018), 869.

⁴⁷ *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 114 Numaralı Sicil (1672-1674)*, haz. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, 2019), 545.

⁴⁸ Alâ'uddîn Ebûbekir b. Mes'ûd b. Ahmed el-Hanefî el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i' fî tertîbi's-Şerâ'i'* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986), 7/370

tanınır⁴⁹ hükmünü mahkemenin esas aldığı düşünülmektedir. Burada esas göze çarpan husus ise mahkemenin ilgili vakfın maraz-ı mevtte olup olmadığını tespit edemediği için eldeki verilerden yola çıkarak tıpkı maraz-ı mevtte bu vakfiyeyi yapmış gibi hüküm vermesidir. Bir hastalık veya durumun ölüm riski taşıyıp taşımadığı, içinde bulunulan şartlar, teknik ve tıbbi gelişmelerle yakından ilişkilidir. Vakıf şekli şartı olan bir hukuki tasarruftur. Sözlü olarak vakfettim demekle de vakfın bir başına gerçekleşmeyeceği, bir vakıf senedi hazırlanması ve bunun kadılık tarafından tescilinin gerekliliği de bu kararın alınmasında etkili olduğu söylenebilir.

Klasik dönem fakihlerinin ölüm hastalığı olarak kabul ettiği birçok durum, günümüzde aynı hükme tabi olmazken, günümüzde ortaya çıkan bazı yeni durumlar ölüm hastalığı olarak kabul edilebilir.⁵⁰ Bu bağlamda dönemin imkanlarının kısıtlı olması sebebiyle, hekimlerin ilgili ölümün maraz-ı mevt dahilinde sayılıp sayılamayacağına dair tespiti yapamamış olmaları, mahkemenin kararını da etkilemiştir. Burada mahkemenin, mevta Neslihan hanımın yakınlarından ve davalı hanımefendinin de tavır ve söylemlerinden yola çıkarak, Neslihan hanımın en azından ölüm korkusu hissettiği bir hastalık anında bu vakfı yaptığına dair bir içtihatla bulunmuş olabilir. Nitekim, hastalık cinsinden olmasa bile ölüm korkusunun yaşandığı ve ekseriyetle ölüme götüren durumlar da kıyas yoluyla ölüm hastalığı hükmünde kabul edilmişken,⁵¹ mahkemenin bu durumu göz önünde bulundurarak hüküm vermiş olması muhtemeldir.

4. Hekimlere Başvurulması Gerektiği Halde Başvurulmayan Durumlar

Bazı davalarda hekim bilgi ve tecrübesine ihtiyaç duyulmasına rağmen mahkemenin bu yolu tercih etmediği de görülmüştür. Örneğin, “*Halil’in kızı Fatma’nın bekaretini ispatı ve beraat etmesi*”⁵² davasında, kızın bekaretinin tespiti için hekim yerine, mütedeyyin ve güvenilir kadınlara (ehlivukuf bağlamında değerlendirilerek) bekaret kontrolü yaptırılmış ve şahitlikleri doğrultusunda Halil kızı Fatma’nın bakire olduğuna kanaat getirilmiştir. Nitekim bu uygulamaya klasik fıkıh kaynaklarında da rastlamaktayız. Bu kaynaklarda, yalnızca kadınların muttali olabileceği konularda; güvenilir, adil, mütedeyyin kadınların şahitliğine başvurulması gerektiği ifade edilmektedir. Yine, “*Zeyneb bint Mehmed adlı bir kadının, kocası Simkeş İbrahim’in Seyyid Hüseyin tarafından dövüldüğünü iddia ettiği ve bu olay nedeniyle korkudan iki aylık ceninini düşürdüğünü belirttiği*”⁵³ davada Zeyneb Hatun, Seyyid Hüseyin’den şer’î hakkını talep etmiştir. Ancak mahkeme, bu davayı hekimlerin ilgili meseleyi incelemesini talep etmeden kendi içtihadı ile reddetmiş ve Zeyneb Hatun’un şer’î olarak bu talebinin geçerli olmadığına karar vermiştir. Bu kararı alırken mahkemenin, illiyet bağını kuramamasından dolayı da bu kararı aldığı ayrıca zikredilebilir olmakla beraber bu vb. kararların sayısının azımsanmayacak derecede çok oluşu dikkat çekmektedir. Bu meselenin ayrı bir araştırmanın konusu olması gerektiğini düşünmekteyiz.

Sonuç

İstanbul Kadı Sicillerinde mahfuz mahkeme kayıtları üzerinde yaptığımız araştırmalar neticesinde neredeyse alınan her kararın fıkhi bir temelini bulduğu tespit edilmiştir. Hekimlerin görüşlerinin de bu fıkhi temelli alınan kararlara doğrudan etki ettiği ve bu görüşlerin delil niteliği taşıdığı görülmüştür. Ayrıca mahkemelerin maddi delilleri dikkate aldığı ve bu delillerin anlaşılmasında en çok başvurdukları meslek grubunun hekimler olduğu tespit edilen bir başka veridir.

Hâkimlerin almış oldukları kararlarda genellikle (delillere dayandıkları veya kendi içtihatları ile karar verdikleri çoğu davada) Hanefi mezhebinin doktrinleri doğrultusunda karar verdikleri görülmüştür. Bu durumun söz konusu davalara başvuran kişilerin Hanefi mezhebine mensup kişiler olmasından kaynaklı olduğu düşünülse de yalnızca bu gerekçe ile açıklanamayacağı kanaatindeyiz. Nitekim ihtida edip ardından

⁴⁹ Mecelle, md. 880.

⁵⁰ Bakkal, “Maraz-ı Mevt”, 28/39-41.

⁵¹ Bakkal, “Maraz-ı Mevt”, 28/39-41.

⁵² *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (1518-1521)*, haz. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, 2019), 96.

⁵³ *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (1749-1750)*, haz. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, 2019), 341.

tekrar irtidat eden Anton isimli kişinin davasından da anlaşılabilceği üzere, zimmileri ilgilendiren davalarda da mahkeme Hanefilerin zimmiler hakkındaki görüşleriyle paralel kararlar almıştır. Bu durum, ilgili mahkemelerin Hanefi mezhebi merkezli karar alışının yalnızca mahkemeye başvuranların Hanefi mezhebine mensup kişiler olması ile alakalı olmadığı iddiamızı destekler niteliktedir.

Hekimlerin müdahil oldukları davalarda ilkten ehlihibre/bilirkişi kapsamında değerlendirildiği ve görüşlerine bu bağlamda başvurulduğu tespit edilen bir başka veridir. Ayrıca hekimlerin, duruşmanın ilerleyen süreçlerinde müddeâaleyh üzerine atılan suçu yeminle reddettiğinde şahitlik lafızlarıyla şahitlik ederek sürece devam ettikleri de görülmüştür.

Yine araştırmamızda ele aldığımız ehlivukuf ve ehlihibre kavramlarının bazı çalışmalarda eş anlamlı kullanılsa da bu kullanımın hatalı olduğunu düşünmemize neden olan bazı kullanımlar karşımıza çıkmıştır. Nitekim, hekim vb. devlet tarafından atanan meslek erbabının ehlihibre olarak vasıflandıkları; ilgili mesele ile alakalı toplum içinde bilgili/tecrübeli kişilerin ise ehlivukuf olarak nitelendikleri incelediğimiz mahkeme kararlarında da görülmüştür. Ele aldığımız hiçbir dava metninde hekimler için ehlivukuf ifadesi kullanılmamış bilakis tüm dava metinlerinde kendileri için ehlihibre dendiği görülmüştür.

Yine mahkemelerin dönemin şartlarının getirdiği bazı zorunluluklar nedeniyle veya kendi içtihatları doğrultusunda normalde hekimlere başvurması gereken bazı olaylarda hekimlere başvurmadığı tespit edilmiştir. Bu noktada meseleyi çözüme kavuşturmak adına ehlivukuf'lara başvurulabildiği görülmüştür. Bu tercihte ehlivukuf-ehlihibre ayırımımızı destekler bir argüman olarak karşımıza çıkmıştır.

Ayrıca çalışmamızın sonucunda, Hanefi mezhebi merkezli alınan mahkeme kararlarında İmam Ebu Hanife'nin görüşlerinin mi yoksa mezhebe müntesip diğer müçtehit imamların görüşlerinin mi daha çok tercih edildiği ve hangi sebeplere binaen bu tercihlerin yapıldığının ayrı bir araştırmanın konusu olması gerektiğini düşünmekteyiz. Yine diğer mezheplere mensup olduğu açıkça bilinen kişilerin mahkemeye başvurduklarında alınan kararların fıkhi temellendirmelerinin de ayrıca incelenmesi de yeni bir araştırma konusu olarak önümüzde durmaktadır.

Kaynakça

- Abacı Nurcan. “Osmanlı Dönemi Bilirkişilik Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/3 (2002),75-84.
- Ahmed, Ebû'l-hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Sirâc, Muhammed Ahmed. *et-Tecrîd*. Kâhire: Dâru's-Selâm, 2006.
- Apaydın, Hacı Yunus. “Muhayyerlik.”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31:25-30 İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Apaydın, Hacı Yunus. “Şahit”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/278-283. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ayışın, Sercan. *Osmanlı Devleti'nde Bilirkişilik İstanbul Örneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bakkal, Ali. “Maraz-ı Mevt”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/39-41. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bayer Rıdvan. “Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi”. *Hikmet Yurdu* 4/7 (2011), 177-197.
- Bedruddîn el-‘Aynî, Ebû Muhammed Maḥmûd b. Aḥmed, *el-Binâye şerḥu'l-bidâye*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1420/2000.
- Dağcı, Şamil. “Hükûmet-i Adl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/463-464. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- İbnu'l-Humâm, Kemâluddîn Muhammed b. ‘Abdulvahîd b. ‘Abdilḥamîd b. es-Sivâsî. *Fetḥu'l-kadîr*. 10 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1389/1970.
- İnce, İrfan. “Ridde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/88-91. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Karataş, İbrahim. *Hekimlerin Tıbbî Alandaki Haberlerinin ve Görüşlerinin İslam Hukukunda Kabul Edilme Şartları*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Kâsânî, ‘Alâ’uddîn Ebûbekir b. Mes’ûd b. Aḥmed el-Ḥanefî. *Bedâ’iu’s-sanâ’i fî tertîbi’s-şerâ’i*. 7. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 2. Basım, 1406/1986.
- Ḳudûrî, Ebû'l-Ḥuseyn Aḥmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Aḥmed el-Ḳudûrî. *Muḥtaşaru'l-ḳudûrî fî'l-fıkhi'l-Hanefî*. thk. Kâmil Muhammed Muhammed ‘Uveyda. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1418/1997.
- Orhan, Fatih “İslam Hukuku ve Türk Hukukunda Siyasî Suç Kavramı”. *Uluslararası Araştırma Dergisi* 11/58 (2018), 869.
- Ömer Nasuhi Bilmen. *İslam Hukuku Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2. Basım, 2017.
- Seraḥsî, Muhammed b. Aḥmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-‘Eimme, *el-Mebsûṭ*. thk. Ḥalîl Muiyiddîn el-Meyyis. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr li’t-tabâ‘ati ve’n-Neşri ve’t-Tevzî‘i, 1421/2000.
- Şafak, Ali. “Erş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/307-308. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Zeyla‘î, ‘Osmân b. ‘Alî b. Meḥcen el-Bârî‘î Faḥruddîn el-Ḥanefî. *Tebyînu'l-ḥakâik şerbu kenzi'd-daḳâik*. Kahire: el-Maṭba‘atu'l-Kubrâ'l-Emîriyye, 1313.
- ‘Alâ’uddîn es-Semerḳandî, Ebûbekir Muhammed b. Aḥmed b. Ebî Ahmed. *Tuḥfetu'l-fukabâ*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1414/1994.
- İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 259 Numaralı Sicil (1724-1725)*. haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.
<https://kadısicilleri.org/goster.php?blm=glt259&bsm=glt259b188>

- İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (1661-1663).* haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.
<https://kadisicilleri.org/ayrmetin.php?idno=25214&MetinTmz=tabib>
- İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (1663-1664).* haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.
<https://kadisicilleri.org/ayrmetin.php?idno=27197&MetinTmz=tabib>
- İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (M. 1730-1732).* haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.
<https://kadisicilleri.org/ayrmetin.php?idno=5250&MetinTmz=ehl%20i%20hibre%20etibba>
- İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (1663-1664).* haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.
<https://kadisicilleri.org/ayrmetin.php?idno=27235&MetinTmz=tabib>
- İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (1801-1803).* haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019
<https://kadisicilleri.org/ayrmetin.php?idno=30998&MetinTmz=ehl%20i%20hibre%20etibba>
- İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi (1704).* haz. Coşkun Yılmaz, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.
<https://kadisicilleri.org/ayrmetin.php?idno=42053&MetinTmz=hibre%20hekim>
- İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (1518-1521),* haz. Coşkun Yılmaz, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.
<https://kadisicilleri.org/ayrmetin.php?idno=44543&MetinTmz=bakire>
- İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (1806-1808).* haz. Coşkun Yılmaz, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.
<https://kadisicilleri.org/ayrmetin.php?idno=22447&MetinTmz=ehl%20i%20hibre%20etibba>
- İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 74 Numaralı Sicil (1661-1662),* haz. Coşkun Yılmaz, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.
<https://kadisicilleri.org/ayrmetin.php?idno=14978&MetinTmz=Cerr%C3%A2h%20darb>
- İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüp Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (1741-1748).* haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.
<https://kadisicilleri.org/ayrmetin.php?idno=17515&MetinTmz=Cerrâh%20darb>
- İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (1801-1803).* haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.
<https://kadisicilleri.org/ayrmetin.php?idno=31145&MetinTmz=ehl%20i%20hibre%20etibba>
- İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 78 Numaralı Sicil (1801-1803).* haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.
<https://kadisicilleri.org/ayrmetin.php?idno=31243&MetinTmz=katl%20hekim>
- İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 114 Numaralı Sicil (1672-1674).* haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.
<https://kadisicilleri.org/ayrmetin.php?idno=21424&MetinTmz=maraz%C4%B1%20mevt>
- İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 197 Numaralı Sicil (1749-1750).* haz. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2019.
<https://kadisicilleri.org/ayrmetin.php?idno=7454&MetinTmz=Simke%C5%9F%20%C4%B0brahim%20H%C3%BCseyin>